

Cees Vanwesenbeeck

Een gildekomp uit 1746 van het Arbeyders- of Cordewagecruyersgilde ontdekt

Dankzij een oplettende lezer van de *Nieuwsbrief van de Stichting Bergen op Zilver* is een uiterst zeldzame zilveren kom of drinkschaal (kom met één oor) tevoorschijn gekomen. Door het onderzoek naar de Bergse zilversmeden, gepubliceerd in het boek *Zilver in en rond Bergen op Zoom*, kon de maker van de kom direct vastgesteld worden: Zacharias van Dalen (1719-1784), die in Bergen op Zoom vanaf 1744 werkzaam was. Niet zozeer vanwege de vorm, maar vooral vanwege het opschrift op de kom kan gerust gesteld worden dat het om een zeer bijzonder object gaat. Tot op heden zijn er behalve enkele archiefstukken, geen objecten van dit omvangrijke gilde bekend. De zilveren kom is enkele malen van eigenaar verwisseld. Rond 1975 is hij het bezit geworden van een antiquair; vervolgens zo'n vijftien jaar geleden het eigendom van een verzamelaar. Hij is nu het bezit van het Markiezenhof.

Afb. 1. Gildekom, foto Cees Vanwesenbeeck.

Afb. 2. Gildekom, foto Cees Vanwesenbeeck.

Zilversmid Zacharias van Dalen

Zacharias van Dalen, zoon van Nicolaas van Dalen en Maria de Graaf, is op 20 juli 1749 getrouwd met Jacoba Sinsum. Het echtpaar Van Dalen-Sinsum kreeg negen kinderen, van wie een zoon, Willem, in de voetsporen van zijn vader trad. Het gezin woonde in het huis *Den Luijpaert*, thans Fortuinstraat 10. Zacharias kocht dit pand in 1749. Het was toen een bouwval door de schade van het beleg in 1747. Het pand had een schade die getaxeerd werd op 1400 gulden. Zacharias liet dit pand in oude luister herstellen.¹

In 1744 stond Van Dalen voor het eerst vermeld als *meester zilversmid*. Hij werd bij die gelegenheid ingeschakeld om het zilver en goud in een boedel te taxeren.² Zacharias kreeg vanaf 1744 van het stadsbestuur diverse opdrachten voor het maken of leveren van zilveren voorwerpen. Een mooi voorbeeld hiervan is de set van 24 couverts die hij in 1763/64 heeft gemaakt. Al in het begin van zijn loopbaan ontving hij van het gilde van de arbeiders of kruiwagenkruiers (*Cordewagencruyers*) de opdracht voor de levering van de zilveren kom. Hij had toen juist enkele jaren een eigen atelier annex winkel.³

Zacharias van Dalen was in Bergen op Zoom een man van aanzien. Bij zijn overlijden liet hij een fors vermogen na. Hij werd in de kerk begraven en de kerkklokken werden voor hem geluid. Dat hoorde bij een familie in goeden doen.

Afb. 3. Het meesterteken van Zacharias van Dalen, foto Cees Vanwesenbeeck.

Technische beschrijving van de gildekomp

Type: ronde kom met één oor
Afmetingen: hoogte 5 cm, breedte (over het oor) 18,7 cm, diameter 14 cm
Gewicht: 220 gr
Merken: "ZVD" (meesterteken Zacharias van Dalen) tussen twee gestileerde koolrapen
tweemaal een trembleersteek
gekroonde O (belastingkeur, een later merk)
Eigenaar: Het Markiezenhof
Decoratie: tussen de twee tekstinscripties is een gravure aangebracht van een man met een kruiwagen
Inscriptie: "ADRIAAN LAUWERYSE KRUYT : DEKEN
MARYNIS MUYTERS
ZACHARIAS MULDER"

JACOBUS VANDER SCHILDE
FLIP ADAMSE PEKAR
KORNELIS BREGT ALS GILDEKNEGT
DIT IS AMBAGTSGOET ANNO 1746"

De gildekomp

Kommen met twee oren komen regelmatig voor. Vaak worden die aangeduid als *brandewijnkommen*, maar recent onderzoek heeft aangetoond dat het gebruik breder is dan alleen die voor de consumptie van brandewijn, al dan niet met rozijnen. Ze staan ook wel aangeduid als *papkom*. Dergelijke kommen met oren zijn ook gemaakt door Bergse zilversmeden.⁴

Kommen met één oor daarentegen zijn zeer zeldzaam. In de collectie van het Museum Rotterdam wordt een kom met één oor bewaard, die in 1747 is vervaardigd door zilversmid Jacobus Johannes Dreux. Hij staat in de catalogus aangeduid als een "tastevin", een wijnproefschaaltje. Deze is in hoogte en doorsnee kleiner dan het Bergse exemplaar. Het Rotterdamse exemplaar staat bovendien op pootjes.

Het Frans Hals Museum in Haarlem bezit een miniatuur-papkom met één oor. Er is een kom met één oor bekend, gemaakt in 1733 door Jan van Meten in Middelburg. Het gaat hier om een kom op pootjes en voorzien van deksel. Het oor heeft een vorm van een gestileerd palmet, vergelijkbaar met de kom van Zacharias van Dalen.

Afb. 4. Middelburgse kom, gemaakt door Jan van Meten in 1733, foto Rondon 1920, Den Haag.

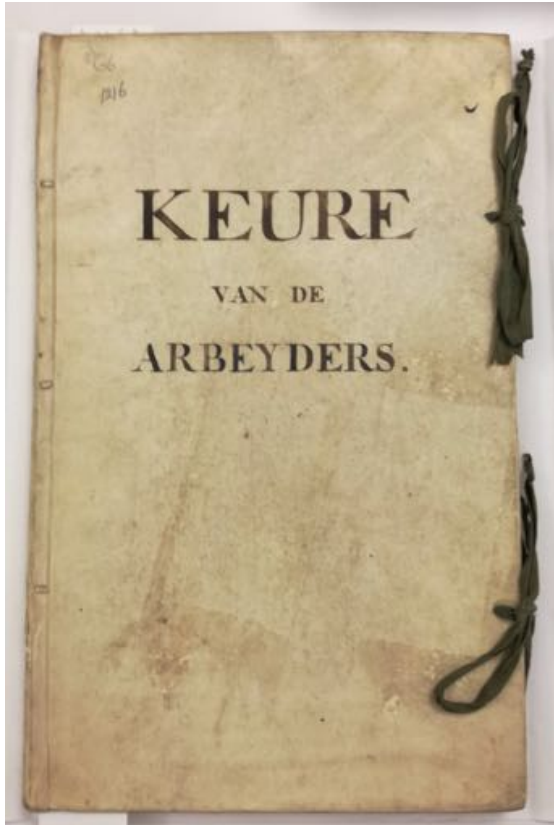
Afb. 5. Rotterdamse kom, gemaakt door Aarnout Ammerlaan in 1721, foto Endlich Haarlem, 2012.

Er is nog een kom met een oor bekend, in 1721 vervaardigd door Aarnout Ammerlaan in Rotterdam. Deze kom staat op drie pootjes, maar de vorm van het oor is vergelijkbaar met de Middelburgse en Bergse kommen. De Bergse kom uit 1746 staat voor het eerst vermeld in de catalogus uit 1975 van Beeling (deel III, p. 286), aldaar vermeld als "gildekom" van onbekende makelij. Beeling heeft ook geen verband gelegd met Bergen op Zoom.⁵

De Bergse kom van 1746 heeft geen stadskeur en geen jaarletter. Dat is op zich niet verwonderlijk, omdat er in de jaren 1731-1754 geen bestuur was van het zilversmedenambacht. In deze bestuurloze periode werd het zilverwerk daardoor niet voorzien van een stadskeur en een jaarletter. Er waren toen geen bestuursleden om dat werk te doen. In feite is de Bergse kom uit 1746 het bewijs voor de theorie dat er in de periode 1731 tot 1754 geen jaarletters zijn gebruikt en dat zij dus terecht ontbreken in de tabel die in het zilverboek van Bergen op Zoom is opgenomen.⁶

Afb. 6. Kom met een oor, vervaardigd door Jacobus Johannes Dreux te Rotterdam, 1747, foto Museum Rotterdam.

Afb. 7. Keur van het Arbeyders of Cordewagencruyersgilde, collectie West-Brabants Archief, foto CV

Het Cordewagencruyersambacht

Het *Arbeidersgilde* van Bergen op Zoom bestond reeds in 1431.⁷ Sinds 1491 stond het ook bekend onder de naam *Cordewagencruyers*, ofwel kruiwagenkruiersambacht. De oudste keur van dit gilde dateert uit 1571. Vanwege het groot aantal leden zijn de bierkruiers later een afzonderlijk gilde begonnen. Het arbeidersgilde was een groot gilde met veel leden. Ieder jaar voor Driekoningen (6 januari) dienden de leden een lijst met namen in te leveren bij het stadsbestuur, waaruit de deken en drie of vier gezworenen gekozen konden worden. In 1754 waren er volgens opgave van het gildebestuur 86 gildebroeders. De gildebroeders zorgden voor het lossen van schepen en het bezorgen van de lading bij de klant. Voor ieder product dat bezorgd moest worden gold een vastgesteld tarief. Het stadsbestuur stelde deze tarieflijst vast. Iedere inwoner kon zodoende zelf zien wat de transportkosten van de bestelde producten waren. In feite is dit vergelijkbaar met de tegenwoordige zzp'ers die voor tal van bedrijven pakjes bij klanten bezorgen. Ook in de periode voor 1810 waren deze transportarbeiders kleine zelfstandigen, maar dan in het bezit van een kruiwagen, later ook in bezit van een paard met wagen. Zij moesten lid zijn van het gilde waarvoor zij volgens de keur maar liefst twaalf caroligulden en één stuiver als inkomgeld moesten betalen. Een derde van dat bedrag ging naar de drossaard, een derde naar de schepenen en een derde naar het gilde.⁸ De stuiver was bedoeld voor de gildeknecht of *gildeknaap*.

Men moest dobbelen, ook wel *smakken* genoemd, om het werk te krijgen. Men hanteerde daarbij een vast systeem. Het dobbelen of smakken deed men op de blauwe steen voor het gildehuis bij het Spui. De situatie rond het Spuihuis zag er destijds heel anders uit dan tegenwoordig rond het huidige gebouw uit 1838-1839. Voordien stond er een samengesteld complex met een spuihuis met sluisje, een toren, een brandwachthuisje en het gebouwtje van het Cordewagencruyersgilde. De leden van het gilde konden hier wachten op de loting voor het lossen van de schepen. De klok van de Spuitoren werd door de *knaap* van het gilde geluid ten teken dat het dobbelen begon. De arbeiders die mee wilden dingen, moesten "Hooijk hooijk" roepen.⁹ De betekenis hiervan is niet helemaal duidelijk. Mogelijk is het een verbastering van "ho, ik" waarmee men aangaf voor de ronde in aanmerking te komen. De term *hooijk* komt in de reglementen en besluiten regelmatig voor. Er wordt vastgesteld dat wanneer er slechts één gildebroer bij het smakken aanwezig was, hij een of twee burgers als getuige bij het werpen van de dobbelsteen moest vragen.

De keur van het gilde van 1571 telt 49 artikelen, die betrekking hebben op het lidmaatschap, de boetes op overtredingen van de keur en de onderlinge zorg voor de leden bij ziekte of overlijden.¹⁰ De keur heeft nadien verschillende aanvullingen gekregen.

Afb. 7a De kruier, afgebeeld op de kom, foto Het Markiezenhof Bart van Eekelen

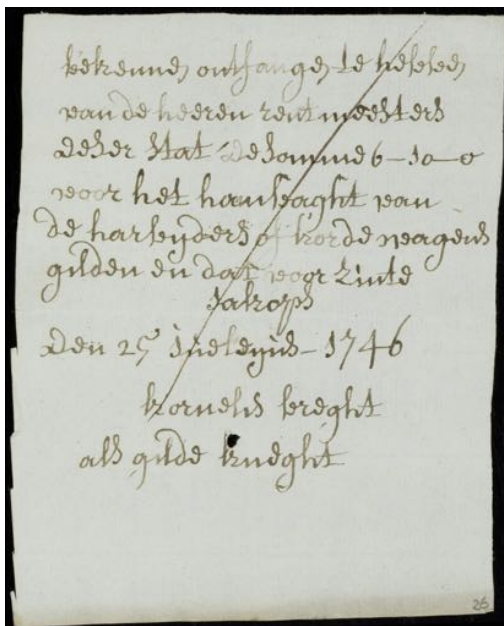
Er is een ordonnantieboek van het arbeidersgilde bewaard gebleven. Hierin zijn de *morgenspraken* (besluiten van het gildebestuur) opgenomen. Daarin is op de eerste bladzijde het volgende gedichtje opgenomen:

“Maer hoe sal ik het maken
Den Eennen sal het prijsen
En den anderen die sal het laken
Hoe sal ik het maken, segt het mijn
Dat het idereen van passe zijn.”¹¹

Het ordonnantieboek bevat veel interessante besluiten die inzicht geven in de manier van werken van het gilde. Zo mocht er niemand dobbelen met teerlingen of kaart spelen binnen een afstand van één roede van de blauwe steen. Verder staan er veel bepalingen in over hoe men met de eigendommen van het gilde en met het beheer van het gildehuisje om moest gaan, bijvoorbeeld dat men niet mocht schelden in het huisje, maar ook dat men niet zijn behoefte mocht doen of mocht wildplassen bij de blauwe steen. Dat men geen tabak mocht “zuigen” tijdens het werk. Maar ook dat men de kachel niet mocht stoken vóór Sint Andriesdag (30 november).¹² Er speelden soms ook discussies op over de verdeling of uitvoering van het werk. Het gildebestuur moest dan de knoop doorhakken. In 1762- 1764 speelde er een dergelijke kwestie, toen Adriaen de Bel, gezworen wijnwerker en tevens suppoost van het arbeidersgilde, voor de andere bestuursleden van het gilden werd gedagvaard. Hierbij was een rol weggelegd voor Philip Adamse Pikaar, die als gezworene op de gildekom van 1746 staat vermeld. Het ging hier om de kwestie van de dubbelrol wijnwerker en lid van het arbeidersgilde. Een dergelijke dubbelrol was wel toegestaan, maar als er sterkedrank of wijn uit een schip geladen moest worden, dan was het betreffende gildelid “onvrij” en daardoor niet gerechtigd mee te doen aan het dobbelspel om het werk te krijgen.¹³ Het lossen van bier en wijn was voorbehouden aan de bierkruiers, respectievelijk de wijnwerkers. Als je tevens wijnwerker was, mocht je daarom niet als lid van het arbeidersgilde het werk proberen binnen te halen.

Afb. 8. Anonieme tekening van het Spui, eind zeventiende eeuw, collectie Rijksdienst Cultureel Erfgoed, Amersfoort.

Afb. 9. Kwitantie voor Cornelis Brecht, knaap van het gilde, 1746; wat opvalt is de "Bergse" verschrijving van de naam van het gilde. Collectie WBA, foto CV

Het Bergse Cordewagecruyersambacht was vergelijkbaar met de zakkendragersgilden in andere steden. Die waren bekend in Amsterdam, Amersfoort, Nijmegen, Rotterdam, Schiedam en vele andere plaatsen, vooral in plaatsen met een haven waar schepen gelost en geladen moesten worden. Ook in deze genoemde plaatsen werd er gedobbeld (ook daar *smakken* genoemd) om te bepalen wie de vracht mocht lossen en bezorgen. Van het zakkendragersgilde in Amersfoort is een mooi wandbord bewaard met daarop een spreuk die de methode van het verdelen van het werk goed weergeeft.

Afb. 10. Bord van het zakkendragersgilde van Amersfoort (foto De Stad Amersfoort, 2007). De spreuk luidt:
*“Het zakkendragersgild, genaamd Christoffels Gasten,
 Wij slepen hier om geld, scheeps aangenomen lasten,
 Wie hulp noodig heeft, die zoekt geen paardenkracht,
 De goederen worden best, door menschen thuis gebracht.”*

De namen van de bestuursleden op de kom

Op de gildekom zijn zes namen aangebracht: een van de deken, vier van de gezworenen en een van de gildeknecht. In het archief van de stadssecretarie van Bergen op Zoom worden registers met namen van de gildebesturen bewaard. De namen in het register van de bestuurders van het arbeidersgilde van 1746 komen overeen met die op de kom, zij het hier en daar in een andere spelling:

Deken: Adriaan Laur: Kruijt

Gezworene: Marijnīs Muijters, Philip Adamse Piccaer, Zacharias Mulders en Jacobus van der Schilde.

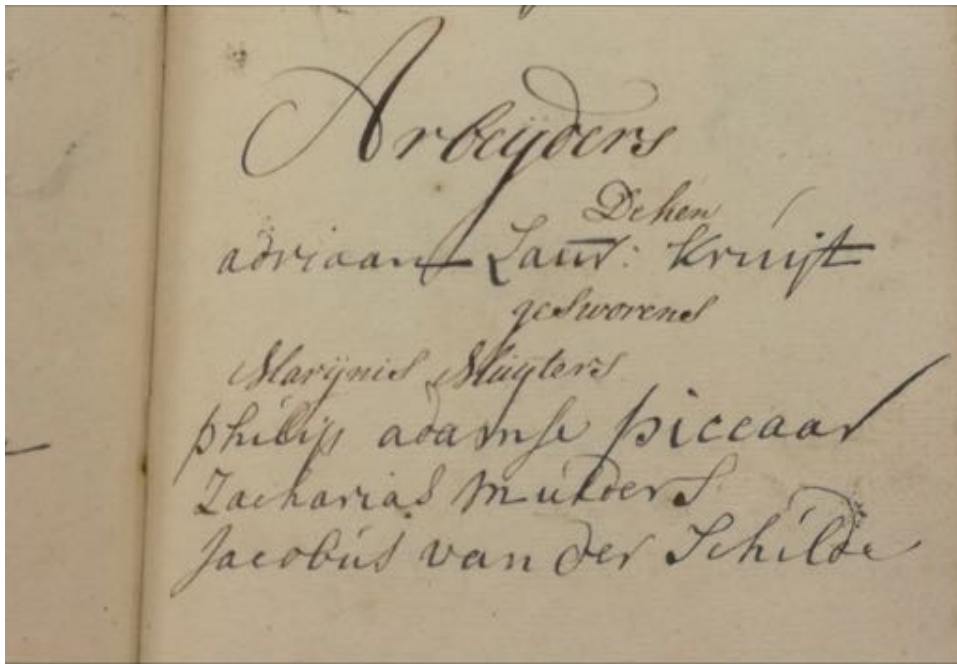
De samenstelling van het bestuur was in 1745 en 1747 en de jaren daaropvolgend anders dan in het vermelde jaar 1746. Daardoor is de datering van de kom op exact 1746 te stellen.

In de archieven (doop-, trouw- en begraafregisters en notariële akten) zijn de namen van deze bestuursleden en van de gildeknaap terug te vinden. Zoals ook bij andere beroepsgroepen vaak voorkomt, zien we hier verschillende familierelaties. Zo was Philip Adamse Pikaar (of Pekar) getrouwd met Kornelia Brecht. Maar ook de familie Muyters was verwant aan de familie Kruyt. Het gildesysteem maakte het gemakkelijk om het werk binnen familieverbanden te verdelen.

De gezworene Zacharias Mulders was op 29 januari 1726 getrouwd met Pascyna Muijters. Zij was de zus van Marijnīs Muijters, die al in 1739 deken was van het arbeidersgilde. Zacharias Mulders woonde vlakbij het gildehuisje. Hij kocht in 1742 het huis *De Afhang*, ook wel *Het Grasduijveltje* genoemd; dit stond schuin tegenover het Spuihuis in de Moeregrebstraat. Hij verkocht dit huis weer in 1764.¹⁴ Het echtpaar Mulders-Muijters was redelijk vermogend, dankzij de erfenis die Pascyna in 1727 veel onroerend goed van haar overleden ouders had bezorgd.¹⁵

Een van de andere gezworenen, Jacobus van der Schilde, was getrouwd met Geertruydt van Balen. Zij bezaten twee huizen in de Kabelstraat aan de zuidkant van de haven. Beide echtgenoten zijn mogelijk bij het beleg in 1747 omgekomen. Hun erfgenamen verkochten deze huizen in 1749.¹⁶

Cornelis Brecht of Breght was de suppoost of gildeknecht. Hij regelde de dagelijkse gang van zaken, zorgde voor het gildehuis en de inventaris ervan. Hij komt in verschillende notariële akten uit de periode 1735-1750 voor als getuige bij het passeren van de akte. Een enkele keer is hij getuige bij de openbare verkoop van onroerend goed.¹⁷

Afb. 11. Namen van het gildebestuur in 1746, Collectie West-Brabants Archief, foto CV.

Waarvoor werd de gildekom gebruikt?

In de studies over zilverwerk komen kommen met oren vaak voor. Meestal zijn het kommen met twee oren die vaak de benaming *brandewijnkom* of *papkom* krijgen. Dat geeft al direct aan waarvoor ze gebruikt werden. Bij een geboorte- of huwelijksfeest ging de brandewijnkom van hand tot hand, waarbij iedereen een slok nam. Doordat de kom twee oren heeft, kon hij gemakkelijk worden doorgegeven. Maar hoe zat het dan in geval de kom slechts één oor had? En waarom schafte het bestuur van het arbeidersgilde in 1746 een dergelijke kom aan? Een antwoord hierop is niet eenduidig te geven. De gildebesturen kwamen geregeld bijeen om gildezaken te bespreken. Soms om zaken te doen, soms om uitspraak in onderlinge geschillen te doen. Deze uitspraken of besluiten noemt men *morgenspraken*. Zo kon de kom gebruikt worden om de mooie momenten in het gilde te vieren. Brandewijn erin en toasten maar.

Er is nog een mogelijkheid voor een heel andere functie, namelijk om de kom te gebruiken bij het dobbelen of smakken. Ook bij het zakkendragersgilde van Schiedam gebruikte men een kom bij het dobbelen, zij het dat die van tin was en geen oren had.

Afb. 12. Kom van het zakkendragersgilde van Schiedam, foto familie Holleman.

De kom van Zacharias van Dalen heeft echter geen gebruikssporen, waardoor het minder waarschijnlijk is dat hij voor het dobbelen gebruikt zal zijn. Mogelijk kan de kom gebruikt zijn bij het ophalen van de stembriefjes, wanneer de leden van het gilde samenkwamen om nieuwe bestuursleden voor te dragen. Of was het soms oorspronkelijk een kom met een deksel, bedoeld om iets lekkers in op te dienen?

Dat de kom bewaard is gebleven, mag al een klein wonder zijn. Hij is één jaar voor het beleg van 1747 gemaakt. Na de inname van de stad plunderden de soldaten van het Franse leger de huizen in de stad. Gouden en

zilveren voorwerpen, geld en kostbaarheden werden buitgemaakt. Hoe het komt dat de gildekom aan de plunderaars is ontkomen, zal een raadsel blijven. Hadden de soldaten geen interesse voor het schamele gildehuisje aan het Spui?

Noten

1. Jan Weyts, "De Luypaert, Fortuinstraat 10", in: *De Waterschans* 38 (2008) nr.3, p. 6.
2. WBA (West-Brabants Archief), NA 562, akte 23 april 1744.
3. Jean-Pierre van Rijen en Cees Vanwesenbeeck, *Zilver in en rond Bergen op Zoom*, Bergen op Zoom 2017, p. 251.
4. *Zilver in en rond Bergen op Zoom*, p. 115 e.v.
5. A.C. Beeling, *Nederlands zilver 1600-1813*, III, Leeuwarden 1986, p. 286.
6. *Zilver in en rond Bergen op Zoom*, p. 40.
7. W.A. van Ham, *Inventaris van het archief van de secretarie 1397-1810*, Bergen op Zoom 2000, p. 337.
8. WBA, *Archief Secretarie Bergen op Zoom* (hierna SA genoemd), inv. nr. 3049, artikel 1.
9. WBA, SA BoZ, 3049, additie op de keur 24 augustus 1630.
10. WBA, SA BoZ 3049 en SA 3009.
- 11 WBA, SA BoZ 3050.
12. WBA, SA 3050.
13. WBA, NA BoZ 683, akte 14, 19 juni 1764.
14. WBA, NA BoZ 539, akte 629, 29 november 1742.
15. WBA, NA BoZ 379, akte 32, 16 maart 1727.
16. WBA, NA BoZ 546, akte 915, 3 januari 1749 en NA BoZ 546, akte 949, 11 mei 1749.
17. WBA, NA BoZ 450, akte 37, 24 december 1737. En NA BoZ 571, akte 17, 17 november 1742.